

اثر تنش آبی و آفات بر عملکرد لوبیای چشم بلبلی

جهانگیر عابدی کوپایی^{۱*}، مژگان صالحی سیرزار^۱، سید سعید اسلامیان^۱،

جهانگیر خواجه علی^۲ و یاسین حسینی^۱

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۰/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۳/۰۷)

چکیده

به منظور بررسی اثر تنش آبی و آفات بر مراحل مختلف رشد لوبیا چشم بلبلی (*Vigna sinensis*) این محصول در مزرعه خزانه دانشگاه صنعتی اصفهان، به صورت آزمایش فاکتوریل در قالب بلوک‌های کامل تصادفی در دو مزرعه سم‌پاشی شده و سم‌پاشی نشده با تیمارهایی شامل تنش آبی شدید (تأمین ۵۰٪ نیاز آبی) و تنش آبی ملایم (تأمین ۷۵٪ نیاز آبی) در چهار مرحله رشد گیاه، مرحله اول (از کاشت دانه تا گل‌دهی)، مرحله دوم (از گل‌دهی تا غلاف‌دهی)، مرحله سوم (از غلاف‌دهی تا برداشت) و تمام مراحل رشد لوبیا چشم بلبلی در سه تکرار کشت شد. تیمار شاهد هم به صورت بدون تنش آبی در سراسر دوره رشد در دو مزرعه با سه تکرار وجود داشت. نتایج نشان داد که تنش آبی تأثیر معنی‌داری روی درصد پروتئین و مواد معدنی نداشته است. نتایج نشان داد که در مزرعه سم‌پاشی نشده تنش آبی تأثیر معنی‌داری در سطح ۱٪ روی جمعیت حشرات داشته است. تنش آبی به طور معنی‌داری در سطح ۱٪ جمعیت حشرات کامل و پوره‌های زنجبرک *E. decipiens* و علائم خسارت مینوز را کاهش داده و جمعیت *Thrips tabaci* Lind را افزایش داده است. با توجه به نتایج به دست آمده و طولانی بودن دوره اول رشد (۶۳ روز) بهترین حالت اعمال تنش آبی، اعمال تنش آبی در مرحله اول رشد می‌باشد که گیاه از حساسیت کمتری برخوردار است. در مناطقی که کشاورزان با کمبود آب در کاشت لوبیا چشم بلبلی مواجه هستند بهترین عملکرد از نظر اقتصادی زمانی حاصل می‌شود که تنش آبی ملایم در دوره اول رشد (تا قبل از گل‌دهی) اعمال شود.

واژه‌های کلیدی: تنش آبی، تنش آفات، لوبیا چشم بلبلی

۱. گروه مهندسی آب، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان

۲. گروه گیاه پزشکی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان

*: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: koupai@cc.iut.ac.ir

مقدمه

دوره رشد کوتاه لوبیا، باید همیشه آب کافی در دسترس گیاه باشد تا رشد و عملکرد مطلوب تأمین شود (۷).

رضایی و کامکار حقیقی (۲) تأثیر تنش رطوبتی بر عملکرد لوبیا چشم بلبلی و تعیین تنش آبی گیاه با مقدار محصول و اجزاء عملکرد و تعیین ضریب حساسیت نسبی گیاه به تنش رطوبت را بررسی کردند. نتایج نشان داد که به طور کلی تنش رطوبتی در مرحله گل دهی، غلاف دهی و پر کردن غلاف باعث کاهش وزن دانه به میزان ۲۵٪ شده‌اند و با دیگر تیمارها اختلاف آماری در سطح ۵٪ دارند. به علاوه این تنش رطوبتی سبب کوچک شدن و چروکیدگی دانه لوبیا شده است.

ناسکیمتو و همکاران (۱۴) تأثیر آب قابل دسترس در خاک را بر روی رشد و عملکرد محصول لوبیا سبز و لوبیا چشم بلبلی را در قالب بلوک‌های کامل تصادفی با ۶ تکرار و ۴ تیمار در ۴ سطح ۴۰، ۶۰، ۸۰ و ۱۰۰ درصد آب قابل دسترس خاک بعد از آبیاری مورد مطالعه قرار دادند. عملکرد لوبیا سبز و لوبیا چشم بلبلی به میزان زیادی در سطح ۴۰ تا ۶۰ درصد کاهش یافت. سینگ و همکاران (۱۷) بیان کردند که لوبیا چشم بلبلی یک گیاه مقاوم به خشکی است و توانایی بی‌نظیری در تثبیت نیتروژن در خاک‌های فقیر دارد. این گیاه همچنین توانایی تحمل سایه را دارد بنابراین همراه با سایر غلات و گیاهان ریشه‌ای کاشته می‌شود. هسیائو (۹) عنوان کرد که ریزش برگ‌ها نشان می‌دهد که برگ‌های گیاه لوبیا چشم بلبلی به تنش خشکی حساس می‌باشند. پتانسیل آب برگ در ظهر به طور پیشرونده با زمان کاهش می‌یابد. کاهش پتانسیل در برگ‌ها باعث اعمال تنش به سلول‌ها و همچنین کاهش توسعه برگ‌ها می‌شود. تقسیم سلولی نسبت به توسعه سلولی حساسیت کمتری به تنش خشکی نشان می‌دهد. ترک و هال (۱۹) مکانیسم‌هایی برای نگهداری آب در لوبیا چشم بلبلی پیشنهاد دادند:

الف) تراکم و عمق ریشه‌ها در طول تنش افزایش می‌یابد.

ب) مقاومت گیاه نسبت به حرکت آب وقتی که سطح تنش افزایش می‌یابد، کاهش می‌یابد تا اجازه دهد آب از دست رفته دوباره جایگزین شود.

آب برای تمامی مراحل رشد گیاهان ضروری است، در این صورت ناکافی بودن آب یک عامل محدود کننده برای زمین و گیاه به‌شمار می‌رود (۶، ۱۱، ۱۹ و ۲۱). تأثیر تنش آبی روی گیاهان یک مشکل مهم است که در سال‌های اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته است. تنش آبی باعث می‌شود تا پتانسیل آب برگ و فعالیت‌های فتوسنتزی کاهش یابد (۲۲). عوامل تنش‌زا که بر فرآیندهای فیزیولوژیکی موثرند بسیار زیادند ولی می‌توان آن‌ها را به سه گروه فیزیکی، شیمیایی و زیستی تقسیم‌بندی کرد. از جمله تنش‌های فیزیکی: خشکی، دما، تابش، غرقاب شدن، باد و میدان مغناطیسی و از تنش‌های شیمیایی می‌توان آلودگی هوا، فلزات سنگین، آفت کش‌ها، سموم، اسیدپه خاک و شوری را برشمرد. کلیه تنش‌های فیزیکی و شیمیایی در گروه تنش‌های غیرزیستی قرار می‌گیرند که در مقابل آن تنش‌های زیستی مانند رقابت، دگرآزایی، آفات و بیماری‌ها وجود دارند. تأثیر هر کدام از عوامل تنش‌زا می‌تواند مثبت یا منفی باشد. تنش آب در گیاه یا کمبود آب به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن سلول‌ها از حالت آماس خارج شده باشند. تنش طولانی آب موجب کاهش اندازه گیاه می‌شود. گرچه کاهش آماس سلول مهم‌ترین عامل کوچک ماندن اندازه گیاه است ولی تنش آبی تقریباً بر هر فرآیندی از گیاه موثر بوده و علاوه بر آماس بر عوامل دیگری هم دخالت دارد (۴).

کم آبیاری یک استراتژی بهینه برای به‌عمل آوردن محصولات تحت شرایط کمبود آب است که همراه با کاهش محصول می‌باشد. هدف اصلی از اجرای کم آبیاری همانا افزایش راندمان کاربرد آب، چه از طریق کاهش میزان آب آبیاری در هر نوبت و یا حذف آبیاری‌هایی است که کمترین میزان بازدهی را دارند. چنانچه مشخص است هرگاه منابع آب محدود بوده و یا هزینه‌های آب بالا باشد، راندمان مصرف آب (از نظر اقتصادی) در حالت تولید حداکثر محصول، کمتر خواهد بود (۱).

لوبیا چشم بلبلی از بقولات یک‌ساله با رشد سریع است که دوره رشد آن ۹۰ تا ۱۲۰ روز گزارش شده است، که با توجه به

گیاه نسبت به تنش آبی و تنش آفات در مراحل مختلف رشد نیز متفاوت است. از طرف دیگر مدیریت و برنامه‌ریزی کم‌آبیاری بسیار حساس است و شرایط ویژه‌ای را می‌طلبد تا گیاه از کمبود آب زیاد صدمه نبیند. هدف اصلی این پژوهش تأثیر توأم یک مؤلفه از تنش‌های زیستی (آفات) و یک مؤلفه از تنش‌های غیرزیستی (خشکی) بر عملکرد لوبیا چشم بلبلی می‌باشد.

مواد و روش‌ها

آزمایش‌های صحرائی در بهار و تابستان سال ۱۳۸۴ در مزرعه تحقیقاتی دانشگاه صنعتی اصفهان انجام شد. از خاک مزرعه خزانه نمونه‌برداری شد، به این ترتیب که در چهارگوشه دو قطعه زمین سم‌پاشی شده و سم‌پاشی نشده تا عمق ۲۰ سانتی‌متری نمونه‌برداری شد، زیرا با برداشت نمونه از اعماق و مکان‌های مختلف زمین بافت خاک دقیق‌تر به دست می‌آید، که در جدول ۱ آورده شده است. برای کاشت از لوبیا چشم بلبلی واریته پرستو در کرت‌های ۱/۵×۲ متر مربع به تعداد ۵۴ کرت که فاصله خطوط کاشت از هم ۰/۴ متر و فاصله بوته‌ها روی ردیف‌های کاشت ۲۵ سانتی‌متر بود، استفاده شد. فاصله کرت‌ها از یکدیگر ۳ متر، در دو قطعه زمین بدون سم‌پاشی و سم‌پاشی شده با فاصله ۶۰ متر از یکدیگر در تاریخ ۲۴ خرداد انجام گرفت که هر کرت دارای ۴ ردیف بوده است.

تعیین دور آبیاری

گام اول برای تعیین دور آبیاری تعیین رطوبت سهل‌الوصول است و گام دوم تعیین تبخیر و تعرق است. رطوبت سهل‌الوصول از فرمول ۱ به دست آمده است:

$$RAW = (MAD) \times (D) \times (FC - PWP) \quad [1]$$

RAW = رطوبت سهل‌الوصول

MAD = حداکثر تخلیه مجاز

D = عمق مؤثر ریشه

FC = رطوبت خاک در ظرفیت زراعی

PWP = رطوبت خاک در نقطه پژمردگی

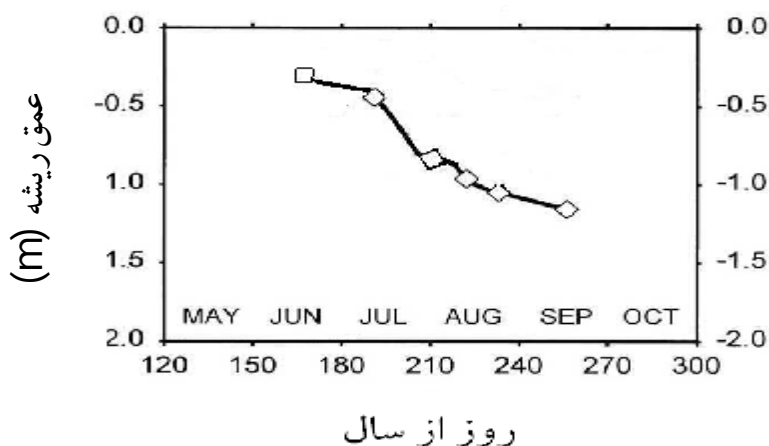
ج) مکانیسمی که در گیاه وجود دارد و باعث خارج شدن کند آب از خاک می‌شود، منجر به دیرتر خشک شدن خاک می‌شود. این پژوهشگران عنوان داشتند که چنین مکانیسم‌هایی ما را از بقای گیاه در طول خشکی مطمئن می‌سازد. ضمناً ترک و هال (۱۹) بیان داشتند که بروز تنش رطوبتی طی مراحل گل‌دهی و پر شدن غلاف‌ها، به ترتیب ۴۴ و ۲۹ درصد نسبت به شرایط کنترل شده، عملکرد را کاهش می‌دهد.

شوس و همکاران (۱۶) عنوان کردند که لوبیای چشم بلبلی تحت تنش خشکی در مرحله سبزینه‌ای محصولی به‌خوبی گیاهان بدون تنش دارد. پوشش‌های لوبیا چشم بلبلی حاصل از تنش خشکی در مرحله سبزینه‌ای به‌خوبی بر شرایط اقلیمی غالب شده و محصول خوبی می‌دهد. هال (۸) در ساحل کالیفرنیا گیاه لوبیا چشم بلبلی را از نظر تحمل خشکی در مرحله سبزینه‌ای مورد مطالعه قرار داد و مشاهده کرد که لوبیا چشم بلبلی در تنش‌هایی که بادام زمینی و ارزن تحت شرایط یکسان از بین رفته‌اند، نجات یافت. والنزولا و اسمیت (۲۰) عنوان کردند که وقتی لوبیا چشم بلبلی تحت شرایط مطلوب باشد به سرعت رشد می‌یابد و به ارتفاع ۴۸ تا ۶۱ سانتی‌متری می‌رسد و بیشتر رشد ریشه گیاه در لایه اولیه خاک صورت می‌گیرد، اما زمانی که لوبیا چشم بلبلی با خشکی مواجه می‌شود ریشه‌های لایه بالایی می‌تواند برای رسیدن به پروفیل خاک عمیق‌تر ۲۴۰ سانتی‌متر رشد کنند.

وقوع خشکسالی سبب ایجاد اختلال در نیاز آبی گیاهان می‌شود، لذا شناخت اثرات تنش‌های ناشی از کم‌آبی و خشکسالی بر محصولات کشاورزی و اختلالاتی که ممکن است در اثر این تنش‌ها به‌وجود آید و راهکارهای مناسب برای کاهش تأثیرات مربوط توجه شایانی را می‌طلبد. در هر حال تمام گیاهان برای یک یا چندبار در طول دوره‌ی رشد خود با عوامل تنش‌زای محیطی مواجه می‌شوند که تأثیر کلی این عوامل در رشد و تولید محصول مؤثر است. میزان کاهش عملکرد محصول ناشی از تأثیر توأم دو عامل تنش آبی و تنش آفات می‌تواند متفاوت از میزان کاهش ناشی از هر یک از این دو عامل به‌صورت مجزا باشد. ضمناً عکس‌العمل

جدول ۱. نتایج خاک مربوط به مزرعه

مزرعه	بافت خاک	FC (درصد وزنی)	PWP (درصد وزنی)	آب قابل استفاده وزنی	آب قابل استفاده حجمی
سم پاشی نشده	CL-S	۳۱%	۱۵%	۱۶%	۲۱%
سم پاشی شده	CL	۳۵%	۱۷%	۱۸%	۲۳%

شکل ۱. تغییرات ریشه گیاه لوبیا در طول دوره رشد (۱۸)

آمده و در رابطه (۳) قرار می‌گرفت. سپس ارتفاع آب به دست آمده از کل آب آبیاری کم می‌شد تا عمق آب آبیاری به دست آید:

$$\theta_m = \frac{W_t - W_d}{W_d} \times \rho_b \quad [2]$$

θ_m = درصد رطوبت اولیه خاک به صورت حجمی

W_t = وزن تر نمونه

W_d = وزن خشک نمونه خاک

ρ_b = چگالی ظاهری خاک

$$d = \rho_b \times (\theta_m) \times D \quad [3]$$

D = عمق مؤثر ریشه

d = ارتفاع آب موجود در خاک در عمق D

$$dg = dn / Ea \quad [4]$$

dg = عمق ناخالص آبیاری (m)

dn = عمق خالص آبیاری (m)

MAD لوبیا چشم بلبلی از جدول مربوطه در متون علمی برابر ۵/۵ به دست آمده است (۱۹). و عمق ریشه برای لوبیا چشم بلبلی بین ۵/۵ تا ۷/۱ متر گزارش شده است (۱۳). FC و PWP در این تحقیق در آزمایشگاه به دست آمده است. PWP, FC و MAD، مقدار ثابتی هستند ولی عمق ریشه مرتب در حال تغییر است. شکل ۱ مربوط به تغییرات ریشه لوبیا در طول دوران رشد می‌باشد. با توجه به این شکل در سه مرحله رشد، عمق ریشه متغیر در نظر گرفته شد.

در ضمن قبل از هر آبیاری از خاک مزرعه نمونه برداری شده تا رطوبت اولیه آن به دست آید. برای این کار وزن نمونه خاک مرطوب یادداشت گردید، سپس به مدت ۲۴ ساعت نمونه داخل آون در ۷۵ درجه سانتی‌گراد قرار گرفته و بعد از آن، آن را دوباره وزن کرده و به عنوان وزن خشک یادداشت شد و سپس با استفاده از رابطه ۲ درصد رطوبت اولیه خاک به دست

$$U_2 \times (e_a - e_d) / \{ \Delta + \gamma \times (1 + 0.34 \times U_2) \} \quad [V]$$

ET_0 = تبخیر و تعرق گیاه مرجع (mm/day)

R_n = تابش خالص در سطح پوشش گیاهی ($Mj/m^2 \times day$)

T = متوسط دمای هوا در ارتفاع ۲ متری از سطح زمین ($^{\circ}C$)

U_2 = سرعت باد در ارتفاع ۲ متری از سطح خاک (m/s)

$e_a - e_d$ = کمبود فشار بخار در ارتفاع ۲ متری (KPa)

Δ = شیب منحنی فشار بخار ($KPa/^{\circ}C$)

γ = ضریب رطوبتی ($KPa/^{\circ}C$)

G = فشار گرما به داخل خاک ($Mj/m^2 \times day$)

با توجه به وقت گیر بودن و دقت پایین محاسبات تأمین نیاز آبی توسط دست، امروزه از نرم افزارهای گوناگونی جهت تعیین دقیق این پارامتر استفاده می شود. سازمان خوار و بار جهانی (FAO) برای محاسبه تبخیر و تعرق به روش پنمن - ماتیتث نرم افزاری تحت عنوان Cropwat را ارائه نموده است. این نرم افزار برای محاسبه نیاز آبی لوبیا چشم بلبلی به اطلاعاتی مانند حداقل درجه حرارت، حداکثر درجه حرارت، رطوبت نسبی، بارندگی، ساعات آفتابی، سرعت باد و تبخیر در ماه های مختلف سال نیاز دارد که هر چقدر تعداد سال های آماری مورد استفاده بیشتر باشد نیاز آبی را نسبتاً دقیق تر محاسبه می کند. اطلاعات ۱۵ سال آماری متوالی منطقه تهیه شد و میانگین این اطلاعات برای ماه های مختلف وارد برنامه شد و برنامه ET_0 مربوط به هر ماه را به صورت جدول ۲ ارائه می دهد. مقادیر ET_0 به دست آمده را در ضریب گیاهی K_c ضرب نموده تا ET مربوط به لوبیا چشم بلبلی به دست آید.

$$ET = K_c \times ET_0 \quad [A]$$

ضریب گیاهی یک مقدار ثابت نبوده و مقدار آن در طول دوره رشد گیاه تغییر می کند. ضریب گیاهی بستگی به عواملی مانند نوع گیاه، مرحله رشد، و شرایط آب و هوایی محل دارد با توجه به این عوامل مقادیر K_c از نرم افزار Cropwat به دست آمد و در جدول ۳ آمده است. برای تعیین دور آبیاری از فرمول زیر استفاده می شود:

$$RAW/E = \text{دوره آبیاری} \quad [9]$$

Ea = راندمان کاربرد آب

چون کرت ها کوچک بودند، در نتیجه Ea تقریباً ۱۰۰٪ گرفته شد.

آبیاری آنگاه با موفقیت انجام می شود که در درازمدت بیلان نمک خاک در عمق توسعه ریشه ها در حد مناسب و قابل قبول نگهداری شود. در صورتی که املاح محلول آب آبیاری به خاک اضافه شود به علت جذب آب به وسیله ریشه ها غلظت آن افزایش می یابد تا جایی که ممکن است از حد تحمل گیاه فراتر برود. لذا جهت جلوگیری از افت عملکرد محصول لازم است نمک انباشته شده در حوالی ریشه ها به وسیله آب آبیاری شستشو شود. بنابراین در برنامه ریزی آبیاری لازم است در محاسبه عمق آبیاری این موضوع در نظر گرفته شود (۱۱).

آب شویی در هر مورد به صورت زیر محاسبه شد:

$$LF = E_{Ci} / (5 \times E_{Ce} - E_{Ci}) \quad [5]$$

LF = جزء آب شویی

E_{Ci} = هدایت الکتریکی آب آبیاری

E_{Ce} = هدایت الکتریکی عصاره اشباع خاک

که در آن E_{Ci} در آزمایشگاه خاک شناسی برابر ۰/۳ میلی موس تعیین شد که برای لوبیا چشم بلبلی مناسب است و E_{Ce} از جدول مربوطه به دست آمد (۵) و سپس با توجه با LF کل عمق آب مورد نیاز برای آبیاری از فرمول زیر محاسبه شد:

$$d_i = dg / (1 - LF) \quad [6]$$

تعیین نیاز آبی

یکی از پارامترهای مهم آبیاری، تعیین نیاز آبی گیاه می باشد، پس از تعیین این پارامتر است که می توان برنامه های آبیاری را در روی زمین پیاده نمود. جنسن و همکاران، بیست روش تخمین نیاز آبی (تبخیر و تعرق) را نسبت به نتایج لایسیمتر در یازده ایستگاه در نقاط مختلف جهان با اقلیم های متفاوت مقایسه کردند. برای همه اقلیم ها روش پنمن ماتیتث بهترین روش محسوب شده است (۱۰).

$$ET_0 = \{ 0.408 \times \Delta \times (R_n - G) + \gamma \times [1.8 \times (T + 273)] \} \times$$

جدول ۲. محاسبه ETo به وسیله نرم افزار Cropwat

ماه	دی	بهمن	اسفند	فروردین	اردیبهشت	خرداد	تیر	مرداد	شهریور	مهر	آبان	آذر
ETo(mm/d)	۳/۰۷	۵/۶۸	۶/۸۲	۷/۶۷	۸/۵۰	۱۱/۱۴	۱۲/۲۷	۱۱/۱۸	۹/۶۳	۷/۵۲	۵/۱۱	۳/۳۵

جدول ۳. نمایش Kc به وسیله نرم افزار Cropwat

مرحله سوم رشد	مرحله دوم رشد	مرحله اول رشد	مرحله رشد
۰/۳۵	۱/۱۵	۰/۴	Kc

پروفنفسوس با نام تجاری کراکرون بود که به نسبت ۲ در هزار استفاده شد. سم پاشی دوم در تاریخ ۲۵ مرداد با سم کلرپیریفوس با نام تجاری دورسبان و سم پاشی مرحله سوم در تاریخ ۱۴ شهریور با سم دیازینون با نسبت ۲ در هزار انجام گرفت. نمونه برداری از آفات به دو صورت چیدن برگ‌های ۵ بوته لوبیاچشم بلبلی در هر کرت و هم‌چنین با استفاده از ۵ تور حشره‌گیری در هر کرت به گونه‌ای که هر تور ۵ تا ۶ بوته را در بر گیرد، انجام شد. سپس تعداد آفات شمارش گردید. برداشت در تاریخ ۱۸ مهرماه صورت گرفت، لوبیا و غلاف‌ها از مساحت یک مترمربع هر کرت برداشت شد. سپس کل اندام‌های رویشی هوایی شامل برگ‌ها و ساقه‌ها در همان مساحت یک مترمربع که لوبیا و غلاف‌ها قبلاً چیده شده بودند برداشت شد. تعداد برگ‌ها و طول ساقه اصلی نمونه‌های هر کرت، در ۵ نمونه شمارش شد. وزن تر نمونه‌ها توسط ترازوی دیجیتال اندازه‌گیری شد. برای اندازه‌گیری وزن خشک اندام‌های رویشی بدون دانه، نمونه‌های اندام رویشی درون آون قرار گرفت و درجه حرارت ۷۵-۸۰ درجه تنظیم شد تا نمونه‌ها به مدت ۴۸ ساعت کاملاً خشک شود. پس از خشک شدن نمونه‌ها مجدداً وزن شد.

برای اندازه‌گیری مواد معدنی مقدار معینی از لوبیا چشم بلبلی که خشک و کاملاً آرد شده بود در کروزه مخصوص که قبلاً در حرارت ۵۰۰-۴۰۰ سانتی‌گراد به وزن ثابت رسیده بود توزین شد. نمونه‌ها را بر روی اجاق سوزاننده و پس از تمام شدن دود در کوره الکتریکی تبدیل به خاکستر شد. پس از آنکه

با توجه به فرمول بالا دو روش برای وارد کردن تنش به گیاه وجود داشت، راه اول دور آبیاری را ثابت در نظر گرفته و RAW تغییر داده می‌شد و یا دور آبیاری تغییر داده می‌شد و RAW ثابت در نظر گرفته می‌شد. راه حل دوم برای این تحقیق در نظر گرفته شد زیرا روش عملی‌تر و قابل کنترل‌تر بود.

مقادیر مختلف آب آبیاری در سه سطح ۱۰۰٪، ۷۵٪ و ۵۰٪ نیاز آبی از طریق محاسبه ETo (تبخیر و تعرق) به روش پنمن-مانیتث (با استفاده از نرم‌افزار Cropwat) و در ۴ مرحله رشد گیاه (مرحله اول رشد از کاشت دانه تا گل‌دهی، مرحله دوم رشد از گل‌دهی تا غلاف‌دهی، مرحله سوم رشد از غلاف‌دهی تا برداشت و مرحله چهارم رشد در سراسر دوره رشد گیاه) محاسبه شد. کود سوپر فسفات همراه با کود سولفات پتاس در شیاری به عمق ۳ سانتی‌متر و به فاصله ۱۰ سانتی‌متر از گیاه طبق تحلیل کودی منطقه در زیر خاک قرار داده شد. مقادیر کودهای سولفات پتاس و سوپر فسفات در ابتدای دوره رشد به صورت یک‌جا به کرت‌ها و در هر شیاری داده شد. کود اوره در سه مرحله به یک میزان، مرحله اول رشد، مرحله وسط رشد و مرحله پایان رشد (اوایل گل‌دهی) قبل از آبیاری در زمین پخش شد.

به منظور اعمال تنش آفات یکی از زمین‌ها سم پاشی شد و زمین دیگر سم پاشی نشد تا آثار آفات مشاهده و قابل مقایسه باشد. هفته‌ای یکبار زمین پایین دست سم پاشی شد که نوع سم با توجه به آفات غالب شمرده شده در آن هفته، انتخاب شد. سم استفاده شده در مرحله اول در تاریخ ۴ مرداد

جدول ۶ نشان می‌دهد که سایر منابع تغییر باعث بروز اختلاف معنی‌داری در طول ساقه اصلی نشده‌اند.

تعداد برگ

در جداول ۴ و ۵ نتایج تجزیه واریانس تعداد برگ در هر منطقه به‌طور مجزا مورد بررسی قرار گرفته است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی‌داری در تعداد برگ، هم در منطقه ۱ و هم در منطقه ۲ در سطح یک درصد ($P \leq 0/01$) شده‌اند. جدول ۶ نشان می‌دهد که مکان، تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی‌داری در تعداد برگ در سطح یک درصد ($P \leq 0/01$) شده‌اند. اثر متقابل تنش آبی و مکان، در سطح احتمال پنج درصد ($P \leq 0/05$) باعث بروز اختلاف معنی‌داری در تعداد برگ شده است.

سایر منابع تغییر باعث بروز اختلاف معنی‌داری نشده‌اند. با توجه به جداول مربوط به تعداد برگ می‌توان گفت اگر هدف از کاشت، بیشترین تعداد برگ باشد، تنش ملایم (تأمین ۷۵٪ نیاز آبی) در دوره اول رشد بهترین حالت برای کاشت لوبیا چشم بلبلی می‌باشد. زیرا از نظر اقتصادی باعث کاهش تعداد برگ کمتری شده است و همچنین دوره اول رشد طولانی‌ترین دوره برای این گیاه است و ۶۳ روز طول می‌کشد که از نظر صرفه‌جویی در هزینه مصرف آب بسیار به‌صرفه است. با وجودی که دوره‌های دوم و سوم رشد در این گیاه نسبت به دوره اول کوتاه‌تر هستند اما نسبت به تنش آبی حساس‌تر از دوره اول هستند.

وزن خشک لوبیا

در جداول ۴ و ۵ نتایج تجزیه واریانس وزن خشک لوبیا در هر منطقه به‌طور مجزا مورد بررسی قرار گرفته است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی‌داری در وزن خشک لوبیا هم در منطقه ۱ و هم در منطقه ۲ در سطح یک درصد ($P \leq 0/01$) شده

خاکستر کاملاً سفید رنگی به‌دست آمد، کروزه را در دسیکاتور سرد کرده و وزن آن اندازه‌گیری شده است.

برای اندازه‌گیری پروتئین از روش کلدال استفاده شد. ۰/۲ گرم از نمونه را برداشته و سپس اسید سولفوریک غلیظ و همین‌طور کاتالیزور به آن اضافه شد. درصد پروتئین توسط دستگاه کلدال اندازه‌گیری شد.

برای اندازه‌گیری درصد چربی از روش سوکسله استفاده شد. در یک کاغذ صافی حدود ۲ تا ۵ گرم نمونه وزن شد و در یک کاغذ صافی دیگر گذاشته شد و به آن حدود دو قاشق سولفات کلسیم اضافه شد و سپس در تیمبل قرار داده شد، آن‌هم به‌صورت کاملاً بسته در سوکسله گذاشته شد و نصب دستگاه انجام شد. عمل استخراج به مدت ۴ ساعت ادامه داشت.

نتایج و بحث

در این مطالعه، تأثیر تنش آبی و دوره رشد خاصی که تنش آبی اعمال شده در دو منطقه سم‌پاشی شده و سم‌پاشی نشده بر خصوصیات کمی و کیفی لوبیا چشم بلبلی بررسی شد. نتایج مربوط به هر یک از پارامترهای اندازه‌گیری شده، در منطقه ۱ (سم‌پاشی شده)، منطقه ۲ (سم‌پاشی نشده) و در ترکیب دو منطقه ۱ و ۲ تجزیه و تحلیل شده است، ضمناً اثر توأم تنش آب و دوره رشد تحت تنش بر جمعیت آفات لوبیا چشم‌بلبلی مورد بحث قرار گرفته است.

طول ساقه اصلی

جداول ۴ و ۵ نشان می‌دهد که نتایج تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی‌داری در طول ساقه اصلی هم در منطقه ۱ و هم در منطقه ۲، در سطح یک درصد ($P \leq 0/01$) شده است. مکان، تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی‌داری در طول ساقه اصلی در سطح یک درصد ($P \leq 0/01$) شده است. اثر متقابل مکان و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، در سطح یک درصد ($P \leq 0/01$) باعث بروز اختلاف معنی‌داری در طول ساقه اصلی شده است.

جدول ۴. تجزیه واریانس صفات زراعی در منطقه سم پاشی شده تحت تنش رطوبتی

میانگین مربعات							
منبع تغییرات	درجه آزادی	طول ساقه اصلی	تعداد برگ	وزن خشک لوبیا (تن در هکتار)	درصد پروتئین دانه	درصد مواد معدنی دانه	درصد چربی دانه
تکرار	۳	۳۰/۸۹	۴/۰۱	۰/۰۰۴	۰/۵۳	۰/۰۲	۰/۲
تنش	۱	۲۵۷۹/۲۳**	۳۰۰۱/۶۱**	۰/۱۹**	۰/۳۶ ^{ns}	۰/۰۰۱ ^{ns}	۱/۲**
دوره	۳	۲۱۳۹/۶۷**	۳۳۰/۶۷**	۰/۲۲**	۰/۴۳ ^{ns}	۰/۰۲ ^{ns}	۰/۵۳*
تنش در دوره	۳	۹۶/۴۹ ^{ns}	۲۴/۲۸ ^{ns}	۰/۰۰۷ ^{ns}	۲/۴۳ ^{ns}	۰/۰۲ ^{ns}	۰/۱۱۲ ^{ns}
خطا	۲۱	۵۳/۶۱	۱۴/۴۴۵	۰/۰۰۴	۲/۶۸	۰/۰۱	۰/۱

** : در سطح ۱ درصد معنی دار می باشد. * : در سطح ۵ درصد معنی دار می باشد. ns : معنی دار نیست.

جدول ۵. تجزیه واریانس صفات زراعی در منطقه سم پاشی نشده تحت تنش رطوبتی

میانگین مربعات							
منبع تغییرات	درجه آزادی	طول ساقه اصلی	تعداد برگ	وزن خشک لوبیا (تن در هکتار)	درصد پروتئین دانه	درصد مواد معدنی دانه	درصد چربی دانه
تکرار	۳	۲۲/۶۶	۴۳/۰۱	۰/۰۰۶	۲/۴۷	۰/۰۳	۰/۰۴
تنش	۱	۱۹۲۸/۷۳**	۱۰۹۰/۱۳**	۰/۱۵**	۲/۶۸ ^{ns}	۰/۰۰۱ ^{ns}	۴/۲۵**
دوره	۳	۸۰۷/۶۳**	۵۷۸/۷۳**	۰/۱۶**	۱/۱۱ ^{ns}	۰/۰۵ ^{ns}	۰/۳۴*
تنش در دوره	۳	۳/۰۶ ^{ns}	۱/۷۰۷ ^{ns}	۰/۰۲ ^{ns}	۲/۲۴ ^{ns}	۰/۰۰۶ ^{ns}	۰/۳۳ ^{ns}
خطا	۲۱	۲۶/۱۶	۵۹/۰۲	۰/۰۰۶	۱/۷۲	۰/۰۲	۰/۱۸

** : در سطح ۱ درصد معنی دار می باشد. * : در سطح ۵ درصد معنی دار می باشد. ns : معنی دار نیست.

مرحله اول رشد و حداقل آن مربوط به تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد بوده است. در اثر تنش آبی مشاهده می شود که وزن خشک لوبیا در تنش آبی شدید کاهش معنی داری نسبت به تنش آبی ملایم یافته است. این مسئله تأثیر منفی تنش آبی را بیان می کند. تیمار شاهد تحت عنوان طرح کاملاً تصادفی با سایر تیمارها در مقایسه شد و نتایج این مقایسه در جدول ۸ آورده شده است. همان گونه که ملاحظه می شود، وزن خشک لوبیا در تیمار شاهد و تیمار تنش ملایم در دوره اول رشد (۶/۵٪ کاهش محصول نسبت به شاهد) بیشترین مقدار بوده است و بعد از آن در تیمارهای تنش ملایم در دوره های دوم و سوم رشد و تنش شدید در دوره اول رشد، بیشترین مقدار وزن خشک لوبیا دیده شده است. حداقل وزن خشک لوبیا در تنش شدید در سراسر دوره رشد (۴۵٪ کاهش

است. جدول ۶ نشان می دهد که مکان، تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی داری در وزن خشک لوبیا در سطح یک درصد ($P \leq 0.01$) شده است. اثر متقابل تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، در سطح پنج درصد ($P \leq 0.05$) باعث بروز اختلاف معنی داری در وزن خشک لوبیا شده است. اثر متقابل تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، در سطح پنج درصد ($P \leq 0.05$) باعث بروز اختلاف معنی داری در وزن خشک لوبیا شده است. از جدول ۶ مشاهده می شود که سایر منابع تغییر باعث بروز اختلاف معنی داری نشده اند.

در جدول ۷ اثر تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی و اثر متقابل آنها بر وزن خشک لوبیا مورد بررسی قرار گرفته است. حداکثر وزن خشک لوبیا، مربوط به تنش آبی ملایم در

جدول ۶. تجزیه واریانس صفات در دو منطقه سم پاشی شده و سم پاشی نشده

میانگین مربعات							
منبع تغییرات	درجه آزادی	طول ساقه اصلی	تعداد برگ	وزن خشک لوبیا (تن در هکتار)	درصد پروتئین دانه	درصد مواد معدنی دانه	درصد چربی دانه
منطقه	۱	۴۷۹/۱۲**	۱۳۱۰/۹۵**	۰/۲۱**	۰/۱۲ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۰۴ ^{NS}
تکرار در منطقه	۳	۱۰۷/۱۱	۲۳/۵۱	۰/۰۰۵	۲/۲	۰/۰۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۱۲
تنش	۱	۴۴۸۴/۳۷**	۳۸۵۴/۷۷**	۰/۳۴**	۲/۵۲ ^{NS}	۰/۰۲	۵/۹۹**
دوره	۳	۷۷۶۳/۶۲**	۸۸۷/۴۷**	۰/۳۷**	۰/۸۲ ^{NS}	۰/۰۰۲ ^{NS}	۰/۷**
منطقه × تنش	۱	۲۳/۵۹ ^{NS}	۲۳۶/۹۶*	۰/۰۰۱ ^{NS}	۰/۵۴ ^{NS}	۰/۰۱ ^{NS}	۰/۲۲ ^{NS}
تنش × دوره	۳	۱۵۰/۴۹ ^{NS}	۱۷/۴۷ ^{NS}	۰/۰۲*	۱/۸۵ ^{NS}	۰ ^{NS}	۰/۱۸ ^{NS}
منطقه × دوره	۳	۱۰۷۸/۲۸**	۲۱/۹۳ ^{NS}	۰/۰۰۸ ^{NS}	۰/۷۲ ^{NS}	۰/۰۱ ^{NS}	۰/۱۶ ^{NS}
منطقه × تنش × دوره	۳	۱۴۸/۱۵۷ ^{NS}	۸/۵۳ ^{NS}	۰/۰۰۵ ^{NS}	۲/۸۲ ^{NS}	۰/۰۵ ^{NS}	۰/۲۷ ^{NS}
خطا	۷۰	۳۹/۸۸۵	۳۶/۷۳۳	۰/۰۰۵	۲/۲	۰/۰۲	۰/۱۴

*: در سطح ۱ درصد معنی دار می باشد. **: در سطح ۵ درصد معنی دار می باشد. NS: معنی دار نیست.

نامناسب آب عملکرد لوبیا چشم بلبلی را کاهش می دهد. اگر این توزیع نامناسب آب در دوران اواسط گل دهی و دوران بسته شدن غلاف ها باشد خسارت بیشتر خواهد بود. در کلیه تحقیقات فوق، تنش آبی روی گیاهان مختلف باعث کاهش وزن دانه شده است به ویژه وقتی این تنش آبی در دوران زایشی باشد، حساسیت گیاه افزایش می یابد. نتایج تحقیق حاضر روی گیاه لوبیا چشم بلبلی با نتایج بالا همخوانی دارد.

درصد پروتئین دانه

نتایج تجزیه واریانس داده های درصد پروتئین در جداول (۴، ۵ و ۶) آمده است. همان طور که ملاحظه می شود هیچ کدام از منابع تغییر باعث بروز اختلاف معنی دار در منطقه ۱، منطقه ۲ و ترکیب دو منطقه نشده اند. لالمن و گیل (۱۲) عنوان کردند که سویا دارای ۳۸ تا ۴۰ درصد پروتئین می باشد. خشکی موجب خسارت به این گیاه می شود و درصد پروتئین را به حدود ۲۵ تا ۳۸ درصد می آورد. همان گونه که در بالا مشاهده می شود نتایج متفاوتی از اثر تنش آبی روی درصد پروتئین در گیاهان مختلف وجود دارد (۳). در تحقیق حاضر روی لوبیا چشم بلبلی با افزایش تنش آبی درصد پروتئین افزایش یافته است.

محصول نسبت به شاهد) مشاهده شده است. اگر هدف از کاشت لوبیا چشم بلبلی استفاده از دانه لوبیا باشد با توجه به هزینه آب و طولانی بودن دوره اول رشد (۶۳ روز)، اعمال تنش ملایم در دوره اول رشد بهترین حالت کاشت است. صمدی و سپاسخواه (۱۵) در سال ۱۹۸۴ پس از انجام تحقیقات وسیعی گزارش دادند که تنش آبی در مرحله قبل از گل دهی، حین گل دهی، غلاف بندی، دانه بندی و حتی قبل از برداشت سبب کاهش محصول دانه لوبیا شده و کاهش محصول را حدود ۳۰٪ دانسته اند. کلا "آبیاری از مرحله گل دهی تا دانه بندی را در افزایش محصول دانه مهم گزارش کرده اند. شوس و همکاران (۱۶) در سال ۱۹۸۱ عنوان کردند که لوبیا چشم بلبلی های تحت تنش خشکی در مرحله سبزینه ای محصولی به خوبی گیاهان بدون تنش دارند. پوشش های لوبیا چشم بلبلی حاصل از تنش خشکی در مرحله سبزینه ای به خوبی بر شرایط اقلیمی غالب شده و محصول خوبی می دهد. طهماسبی سروستانی (۳) در سال ۱۳۷۷ عنوان داشت که کاهش وزن نهایی دانه گندم و جو در شرایط خشکی احتمالاً می تواند به خاطر تأثیر تنش خشکی بر اندازه دانه و یا بر میزان دسترسی دانه به ذخایر موجود در گیاه بوده باشد. زابلوتویچ و همکاران (۲۲) در سال ۱۹۸۱ عنوان داشتند که ریزش ناکافی باران یا توزیع

جدول ۷. اثر تنش آبی، دوره رشد و اثر متقابل آنها بر وزن خشک لوبیا (تن در هکتار)

میانگین	تنش آبی		دوره رشد
	تنش شدید	تنش ملایم	
۱/۲۲ ^{A**}	۱/۱۳ ^b	۱/۳ ^{a*}	دوره اول رشد
۰/۹۸ ^B	۰/۸۶ ^d	۱/۱۱ ^b	دوره دوم رشد
۰/۹۳ ^B	۰/۸۴ ^{ed}	۱/۰۲ ^c	دوره سوم رشد
	۰/۹ ^B	۱/۰۷ ^{A**}	میانگین

*: میانگین‌های ردیفی - ستونی که حداقل دارای یک حرف مشترک باشند در سطح احتمال ۵٪ آزمون LSD معنی‌دار نیستند.
 **: میانگین‌های ردیفی یا ستونی که حداقل دارای یک حرف مشترک باشند در سطح احتمال ۵٪ آزمون LSD معنی‌دار نیستند.

جدول ۸. مقایسه وزن خشک لوبیا در تیمارهای مختلف (تن در هکتار)

وزن خشک لوبیا	تیمار
۱/۳۹ ^a	بدون تنش آبی در سراسر دوره رشد (شاهد)
۱/۳۰ ^a	تنش آبی ملایم در دوره اول رشد
۱/۱۱ ^b	تنش آبی ملایم در دوره دوم رشد
۱/۰۲ ^c	تنش آبی ملایم در دوره سوم رشد
۰/۸۳ ^{ed}	تنش آبی ملایم در سراسر دوره رشد
۱/۱۳ ^b	تنش آبی شدید در دوره اول رشد
۰/۸۶ ^d	تنش آبی شدید در دوره دوم رشد
۰/۸۴ ^{ed}	تنش آبی شدید در دوره سوم رشد
۰/۷۶ ^e	تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد

میانگین‌های هر ستون که حداقل دارای یک حرف مشترک باشند در سطح احتمال ۵٪ آزمون LSD معنی‌دار نیستند.

درصد مواد معدنی دانه

به هر حال چنانچه هم جذب آب و هم جذب مواد غذایی توسط ریشه‌ها اساساً به افق‌های بالایی خاک محدود باشد، بسیاری از مواد غذایی تغلیظ می‌شوند زیرا که آب قبل از مواد غذایی محدود کننده خواهد بود. در تحقیق حاضر با افزایش تنش آبی درصد مواد معدنی به میزان بسیار جزئی افزایش یافته است که قابل چشم‌پوشی است.

درصد چربی دانه

همان‌طور که از جداول (۴، ۵ و ۶) ملاحظه می‌شود، تنش آبی در سطح یک درصد و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، در سطح پنج درصد باعث بروز اختلاف معنی‌داری در درصد چربی هم در منطقه ۱ و هم در منطقه ۲ شده است. تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی‌داری

همان‌طور که از جداول (۴، ۵ و ۶) ملاحظه می‌شود، هیچ‌کدام از منابع تغییر باعث بروز اختلاف معنی‌دار در منطقه ۱، منطقه ۲ و ترکیب دو منطقه نشده‌اند.

ویترز (۲۱) تأکید می‌کند که بسته به ساختار ریشه گیاه، افزایش تنش آبی می‌تواند به رقیق شدن یا غلیظ شدن مواد غذایی معدنی منجر شود. چنانچه تنش آبی باعث شود که گیاه مقدار بیشتری آب را از ریشه‌های عمیق‌تر جذب نماید، ممکن است مواد غذایی در بافت گیاهی رقیق شوند. علت این امر این است که هر چند ریشه‌های عمیق می‌توانند آب را جذب کنند، اما جذب مواد معدنی اساساً در افق‌های بالاتر که غنی‌تر هستند صورت می‌گیرد و این همان‌جایی است که اساساً تنش رطوبتی حداکثر است، بنابراین جذب مواد غذایی خیلی کم خواهد شد.

جدول ۹. اثر مکان بر جمعیت حشرات مختلف در حالت بدون تنش آبی هر منطقه به طور مجزا

میانگین حشرات	میانگین جمعیت حشره در پنج هفته نمونه برداری				مکان
	علائم مینوز در هر برگ	تریپس در هر تور	پوره زنجرک در هر تور	زنجرک کامل در هر تور	
۲/۹۳	۷/۶	۰	۰/۲	۳/۹۳	منطقه ۱ (سم پاشی شده)
۵/۹۸	۱۱/۷۳	۰	۱/۸۷	۱۰/۳۳	منطقه ۲ (سم پاشی نشده)

میانگین‌های هر ردیف که حداقل دارای یک حرف مشترک باشند در سطح احتمال ۵٪ آزمون LSD معنی دار نیستند.

جدول ۱۰. اثر مکان بر جمعیت حشرات مختلف در حالت تنش آبی ملایم هر منطقه به طور مجزا

میانگین حشرات	میانگین جمعیت حشره در پنج هفته نمونه برداری				مکان
	علائم مینوز در هر برگ	تریپس در هر تور	پوره زنجرک در هر تور	زنجرک کامل در هر تور	
۱/۲۵	۳/۰۷	۰	۰	۱/۹۳	منطقه ۱ (سم پاشی شده)
۴/۷	۱۰/۵۳	۰/۲	۰/۲	۷/۸۷	منطقه ۲ (سم پاشی نشده)

میانگین‌های هر ردیف که حداقل دارای یک حرف مشترک باشند در سطح احتمال ۵٪ آزمون LSD معنی دار نیستند.

حالت تنش آبی ملایم، ۶۹٪ کاهش در جمعیت حشرات کامل زنجرک *E. decipiens*، ۱۰۰٪ افزایش در جمعیت تریپس و ۳۹٪ کاهش در تعداد علائم مینوز مشاهده شده است. ضمناً در منطقه ۱ (سم پاشی شده) همان گونه که مشاهده می شود، در تنش آبی ملایم نسبت به حالت بدون تنش آبی، ۵۷٪ کاهش در جمعیت کل حشرات و علائم حشرات مشاهده شده است. همچنین در این منطقه در حالت تنش آبی شدید نسبت به حالت تنش آبی ملایم، ۱۴٪ کاهش در جمعیت حشرات در جمعیت کل حشرات و علائم حشرات مشاهده شده است.

در منطقه ۲ (سم پاشی نشده) در تنش آبی ملایم نسبت به حالت بدون تنش آبی، ۱۸٪ کاهش در جمعیت حشرات کامل زنجرک *E. decipiens*، ۷۲٪ کاهش در جمعیت پوره های زنجرک *E. decipiens*، ۱۰۰٪ افزایش در جمعیت تریپس و ۱۷٪ کاهش در تعداد علائم مینوز مشاهده شده است.

همچنین در این منطقه در حالت تنش آبی شدید نسبت به حالت تنش آبی ملایم، ۲۸٪ کاهش در جمعیت حشرات کامل

در درصد چربی هم در منطقه ۱ و هم در منطقه ۲ شده است. تنش آبی و دوره رشد تحت تأثیر تنش آبی، باعث بروز اختلاف معنی داری در درصد چربی در سطح یک درصد شده است (جدول ۶). لالمن و گیل (۱۲) عنوان کردند که سویا دارای ۱۸ تا ۲۰ درصد چربی می باشد. خشکی موجب خسارت به این گیاه می شود و درصد چربی را به حدود ۱۶ تا ۱۸ درصد می آورد. در تحقیق حاضر روی گیاه لوبیا چشم بلبلی نیز در اثر تنش آبی درصد چربی موجود در این گیاه کاهش یافته است.

مقایسه خسارت آفات

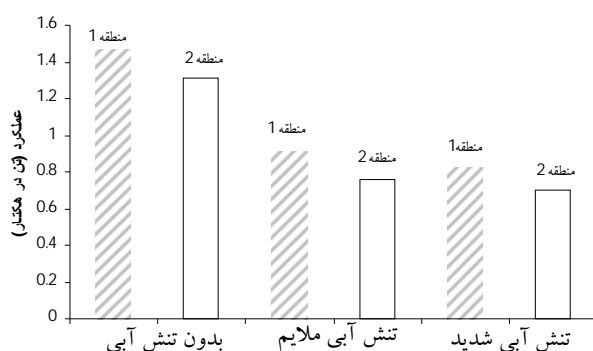
با توجه به جداول (۹، ۱۰ و ۱۱) و شکل ۲ نتایج زیر به دست آمده است.

در منطقه ۱ (سم پاشی شده) همان گونه که مشاهده می شود، در تنش آبی ملایم نسبت به حالت بدون تنش آبی ۵۱٪ کاهش در جمعیت حشرات کامل زنجرک *E. decipiens*، ۱۰۰٪ کاهش در جمعیت پوره های زنجرک *E. decipiens* و ۶۰٪ کاهش در تعداد علائم مینوز وجود داشته است. همچنین در این منطقه در حالت تنش آبی شدید نسبت به

جدول ۱۱. اثر مکان بر جمعیت حشرات مختلف در حالت تنش آبی شدید هر منطقه به طور مجزا

میانگین حشرات	میانگین جمعیت حشره در پنج هفته نمونه برداری				مکان
	علائم مینوز در هر برگ	تریپس در هر تور	پوره زنجرک در هر تور	زنجرک کامل در هر تور	
۰/۸۲	۱/۸۷	۰/۸	۰	۰/۶	منطقه ۱ (سم پاشی شده)
۲/۳۴	۲/۲	۱/۸۷	۰	۰/۳	منطقه ۲ (سم پاشی نشده)

میانگین‌های هر ردیف که حداقل دارای یک حرف مشترک باشند در سطح احتمال ۵٪ آزمون LSD معنی دار نیستند.

شکل ۲. مقایسه‌ای بین دو منطقه سم پاشی شده (منطقه ۱) و سم پاشی نشده (منطقه ۲) از نظر تغییرات عملکرد دانه در سه حالت تنش آبی

نتیجه گیری

به طور کلی تنش آبی در دوره‌های مختلف رشد باعث کاهش معنی داری در طول ساقه اصلی و تعداد برگ شده است به طوری که حداکثر آنها در تیمار شاهد و حداقل آنها در تیمار تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد مشاهده شده است. تیمار تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد در مقایسه با تیمار شاهد، ۱۷٪ کاهش در طول ساقه اصلی و ۶۶٪ کاهش در تعداد برگ داشته است.

تنش آبی در دوره‌های مختلف رشد باعث کاهش معنی داری در وزن خشک لوبیا شده است، اما در این دو مورد تیمار شاهد و تیمار تنش آبی ملایم در دوره اول رشد تفاوت معنی داری با یکدیگر نداشته‌اند و حداکثر مقدار عددی را نسبت به سایر تیمارها دارا بوده‌اند. حداقل خشک لوبیا در تیمار تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد ۴۵٪ کاهش نسبت به تیمار شاهد مشاهده شده است.

تنش آبی در دوره‌های مختلف رشد باعث تأثیر معنی داری

زنجرک *E. decipiens*، ۶۹٪ کاهش در جمعیت پوره‌های زنجرک *E. decipiens*، ۹۲٪ افزایش در جمعیت تریپس و ۵۴٪ کاهش در تعداد علائم مینوز شده است.

در منطقه ۲ (سم پاشی نشده) همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در تنش آبی ملایم نسبت به حالت بدون تنش آبی، ۲۰٪ کاهش در جمعیت کل حشرات و علائم حشرات مشاهده شده است. هم‌چنین در این منطقه در حالت تنش آبی شدید نسبت به حالت تنش آبی ملایم، ۳۲٪ کاهش در جمعیت حشرات در جمعیت کل حشرات و علائم مینوز حشرات مشاهده شده است.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در تک تک انواع حشرات به جز تریپس، با افزایش تنش آبی جمعیت حشرات کاهش می‌یابد و این مسئله بیانگر این موضوع است که تنش آبی شدید شرایطی را برای گیاه میزبان فراهم می‌کند که مطلوب این حشرات نمی‌باشد برعکس جمعیت تریپس که با افزایش تنش آبی افزایش داشته است.

هفتم مشاهده نشده بود اما در هفته هشتم علائم خسارت این حشره نیز مشاهده شد، که حداکثر علائم خسارت در تنش ملایم در دوره اول رشد و حداقل علائم خسارت در تنش آبی در سراسر دوره رشد مشاهده شده است. که این مسائل بیانگر این موضوع است که تنش آبی شدید شرایطی را برای گیاه میزبان (لوبیا چشم بلبلی) فراهم کرده است که باعث کاهش مطلوبیت برای جذب حشرات کامل و پوره‌های زنجرک *E. decipiens* و مینوز شده است. به‌همین دلیل با افزایش تنش آبی هجوم این حشرات به مزرعه کاهش یافته است.

در تمام هفته‌ها و در میانگین کل هفته‌ها، حداکثر جمعیت تریپس در تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد مشاهده شده است. در تیمار شاهد و تیمار تنش ملایم در دوره اول و دوم و سوم و سراسر دوره رشد جمعیت تریپس در اکثر هفته‌ها صفر بوده است که این مسئله بیانگر این موضوع است که تنش آبی شدید شرایطی را برای گیاه میزبان فراهم کرده است که باعث افزایش مطلوبیت برای جذب تریپس شده است. به‌همین دلیل با افزایش تنش آبی هجوم این حشره به مزرعه افزایش یافته است.

روی درصد پروتئین و درصد مواد معدنی نشده است. اما باعث افزایش اندکی در درصد پروتئین و کاهش اندکی در درصد مواد معدنی شده است.

تنش آبی در دوره‌های مختلف رشد باعث کاهش معنی‌داری در درصد چربی شده است. حداکثر درصد چربی در تنش آبی ملایم در دوره دوم رشد و حداقل آن در تنش آبی در سراسر دوره رشد با ۶۶٪ کاهش نسبت به حداکثر درصد چربی مشاهده شده است. در مناطقی که کشاورزان با کمبود آب در کاشت لوبیا چشم‌بلبلی مواجه هستند بهترین عملکرد از نظر اقتصادی زمانی حاصل می‌شود که تنش آبی ملایم در دوره اول رشد (تا قبل از گل‌دهی) اعمال شود.

در اغلب هفته‌های نمونه‌برداری حداکثر جمعیت حشرات کامل زنجرک *E. decipiens* در تیمار شاهد و حداقل جمعیت در تیمار تنش آبی شدید در سراسر دوره رشد، مشاهده شده است. حداکثر جمعیت پوره‌های زنجرک *E. decipiens* در هفته هفتم و کل هفته‌ها در تیمار شاهد و تیمار تنش آبی ملایم در دوره سوم رشد مشاهده شده است. علائم مینوز از هفته اول تا

منابع مورد استفاده

۱. خیرابی، ج.، ع. توکلی، م.، انتصاری و ع. سلامت. ۱۳۷۵. دستورالعمل‌های کم‌آبیاری. کمیته ملی آبیاری و زهکشی.
۲. رضایی، ع. و ع. کامکار حقیقتی. ۱۳۷۷. تعیین ضرایب حساسیت نسبی گیاه لوبیا چشم بلبلی به تنش رطوبتی در مراحل مختلف رشد. مجموعه مقالات نهمین همایش کمیته ملی آبیاری و زهکشی، صفحات ۱۵۸-۱۴۷.
۳. طهماسبی سروستانی، ز. ۱۳۷۸. مروری بر بحث انتقال مجدد ماده خشک و پروتئین در ارقام گندم و جو تحت شرایط تنش آبی، چکیده مقالات پنجمین کنگره زراعت و اصلاح نباتات ایران، مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر، کرج. صفحه ۲۴۴.
۴. عزیزاده، ا.، ۱۳۷۸. رابطه آب و خاک. انتشارات دانشگاه امام رضا(ع).
5. Ayres, R. S. and D. W. Westcot. 1976. Water quality for agriculture irrigation and drainage. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome. PP. 29.
6. Doorenbos, J. and A. H. Kassam. 1979. Yield response to water. FAO Irrigation and Drainage. PP. 33.
7. Fischer, R. A. and R. M. Hagan. 1965. Plant water relations, irrigation management and crop yield. Exp. Agric. 1: 161-177.
8. Hall, E. A. 2004. Breeding for adoption to drought and heat in cowpea. Eur. J. Agron. 21: 447-454.
9. Hsiao, T. C. 1973. Plant responses to water stress. Ann. Rev. Plant Physiol. 24: 519-570.
10. Jensen, M. E., R. D. Burman and R. G. Allen. 1990. Evapotranspiration and irrigation water requirements. ASCE Manual and Report on Engineering Practice No. 70. New York.
11. Kissan, K. 2004. Cowpea (*Vigna unguiculata*). Department of Agriculture Government of Kerala. Available online at: <http://www.kissanerala.net/kissan/kissancontents/CowPea>.

12. Lalman, D. L. and D. Gill. 2000. Feeding whole soybeans and drought or frost damaged soybeans to beef cattle. Oklahoma Cooperative Extension Fact Sheets.
13. Mopper, S. and T. G. Whitham. 1992. The plant stress paradox, Effects on pinyon sawfly sex ratios and fecundity. *Ecology* 73: 515-525.
14. Nascimento, J. T., B. M. Pedrosa and T. J. Sabrinho. 2004. Effect of different levels of available water in the soil on the growth and production of cowpea bean pods and green grains. *SciELO Brasil* 22(2): 1-20
15. Samadi, A. and A. R. Sepaskhah. 1984. Effect of alternate furrow irrigation on yield and water use efficiency of dry beans. *Iran. Agric. Res.* 3: 95-116.
16. Shouse, P. S., S. Darsberg, W. A. Jury and H. Stolzy. 1981. Water deficit effects on water potential, yield and water use of cowpeas. *Agron. J.* 73: 333-336. .
17. Singh, B. B., Y. Mai-Kodomi and T. Terao. 1999. Relative drought tolerance of major rainfed crops of the semi-arid tropics. *Ind. J Genet.* 59: 1-8.
18. Stephen D. M., D. Tanaka and J. D. Hanson. 2002. Root length growth of eight crop species in Haplustoll Soils. *Soil Sci. Soc. Am. J.* 66: 913-923.
19. Turk, K. J. and A. E. Hall. 1980. Drought adaptation of cowpea. II. Influence of drought on plant water status and relations with seed yield. *Agron. J.* 72: 421-427.
20. Valenzuela, H. and J. Smith. 2002. Cowpea. Departments of tropical plant and soil sciences and natural resources and environmental management. SA- GM- 6: 1-3.
21. Viets, F. G. 1972. Water deficits and nutrient availability. PP: 217-239. *In: Kozlowski, T. T. (Ed.), Water Deficits and Plant Growth. Vol. 3. Academic Press, New York.*
22. Zablutowicz, R. M., D. D. Focht and G. H. Cannell. 1981. *Bradyrhizobium liaoningense* sp. nov., isolated from the root nodules of soybeans. *Intl. J. Sys. Bacteriol.* 45: 706-711.